

Шишкін В.С., Заяць В.С., Когатько Ю.Л., Васильев О.А. Реут А.Г., Клименко Ю.А.; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. — Електронне видання. — Київ, 2020. — Об'єм даних 805 Кб.

4. Соціальна політика і зайнятість: наскільки Україна готова до вступу в ЄС. CEDOS, 28.06.2023 URL: <https://cedos.org.ua/researches/soczialna-polityka-i-zajnyatist-naskilky-ukrayina-gotova-do-vstupu-v-yes/>.

5. Указ Президента України «Про Основні напрями соціальної політики на 1997-2000 роки» від 18.10.1997 N 1166/97. URL: https://ips.ligazakon.net/document/U1166_97?an=5.

6. Указ Президента України «Про Основні напрями соціальної політики на період до 2004 року» від 24.05.2000 N 717/2000 URL: https://ips.ligazakon.net/document/U717_00.

УДК: 330.3:331.5:338.2

Новікова О.Ф.
д.е.н., професор
Інститут економіки промисловості НАН України
м. Київ, Україна

ПОДОЛАННЯ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕЦІ В СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІЙ СФЕРІ НА ЗАСАДАХ СТІЙКОСТІ

Науковці України в період війни значно активізувались в своїй діяльності та публікаціях на пошук рішень виходу із скрутної кризової ситуації, виходячи з позитивного оптимістичного сценарію розвитку країни у майбутньому. Акцент наукових досліджень на оцінці втрат, руйнувань та вкрай жакливих наслідків без пошуку можливостей їх подолання — це зневіра у перемозі, успішній повоєнній модернізації економіки України та знецінення волелюбності та патріотизму українського суспільства.

Зростає цінність наукових ідей, теоретичних та науково-практичних надбань, які орієнтовані на конструктивне системне бачення розв'язання проблем національної безпеки України на фоні загальносвітових, глобальних викликів людській цивілізації. Саме такою є спрямованість та змістовність наукового розуміння, усвідомлення та узагальнення світових і національних трансформацій у публікаціях відомого українського вченого, професора А.М. Колота, який є джерелом натхнення та інноваційності для наукової національної спільноти та світу. Українські вчені обережно дають експертизу світових змін та визначають національні

особливості в цих процесах. А.М. Колот — це — вічний двигун, який сміливо розкриває природу глобальних та національних викликів і націлює науковий світ дати відповіді на них. Це спостерігається у кожній публікації автора, а саме — у статті «Економічні детермінанти соціально-трудового розвитку» [1] та препринті «Екосистемність як імператив стійкого людиновимірного розвитку» [2]. Тут — високий теоретичний рівень усвідомлення перетворень, які відбуваються у світі, і талант автора донести їх як нові можливості, так і нові виклики та загрози.

Аналіз наукових публікацій, які вийшли під час повномасштабної війни за 2022-2023 роки з проблем соціально-трудового розвитку, свідчить про високу активність науковців та освітян у прагненні бути гідним науковим тилом під час війни і знаходити якісні управлінські рішення, які спрямовані на захист національних інтересів в умовах війни у воєнній, економічній, соціальній, інформаційній, екологічній сферах тощо. У 2023 році з відомих економічних інститутів вийшли такі монографії: «Людський капітал регіонів України: проблеми відтворення в умовах гібридної та повномасштабної війни як загроза для повоєнного відновлення країни» (В.П. Антонюк, Ю.С. Залознова) [3], «Мобільність робочої сили: тенденції і перспективи» (колективна монографія, де головними авторами є доктори екон. наук І.Л. Петрова та В.В. Близнюк) [4]. Проблематика виявлення та подолання загроз соціально-трудоному розвитку, безпосередньо спричинених повномасштабною війною, знаходить відображення у різних форматах представлення результатів наукових досліджень — наукових статтях [5; 6], тезах науково-практичних конференцій [7; 8], матеріалах круглих столів [9; 10] тощо.

Але на фоні певних досягнень проблемам подолання загроз національній безпеці у соціально-трудої сфері на засадах стійкості не приділяється увага. За роки незалежності України загрози у трудовій сфері визначались законодавством про національну безпеку з 1997 по 2018 рік. Це — 21 рік, спочатку у Концепції (основи державної політики) національної безпеки (1997 р.) [11] та у Законі України «Про основи національної безпеки» (2003 р.) [12]. Правове оформлення цих загроз поширювало їх статус та можливість подолання.

У 2018 році в Україні приймають новий Закон України «Про національну безпеку України» [13], де вилучено положення з трудової, соціальної, економічної, інформаційної та екологічної безпеки із законодавства про національну безпеку. В житті країни ці загрози та ризики залишились та примножились.

Значним є перелік загроз трудовій сфері, які накопичились в Україні ще до повномасштабної агресії РФ. Це: зменшення загальної чисельності робочої сили в Україні, її постаріння; наявність безробіття; низька вартість робочої сили; низький рівень продуктивності праці; дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили; наявність тіньової та неформальної зайнятості; прекарізація зайнятості; наявність бідних серед працюючих; зовнішня трудова міграція, відтік за межі країни людського та інтелектуального капіталу; незбалансованість інтересів працівника і роботодавця щодо оплати праці, професійного розвитку, виробничої демократії; зниження ролі профспілок у захисті трудових прав; занепад системи професійно-технічної освіти; зниження рівня підготовки інженерно-технічних працівників у ВНЗ.

Під час війни ці загрози залишилися і посилилась їх дія. Але виникли нові загрози, обумовлені наслідками війни. Це: втрата життя і здоров'я внаслідок війни; втрата (обмеження) працездатності внаслідок інвалідізації; зростання смертності осіб працездатного віку; нерозвиненість реабілітаційних послуг; втрата роботи та доходів, зниження рівня оплати праці; вимушена зовнішня міграція від небезпек життю і здоров'ю людини; руйнування виробничої та житлової інфраструктури; зниження попиту і пропозиції робочої сили, застійне безробіття; значне зниження соціальних і трудових прав і гарантій працюючих під час воєнного стану; зміна настанов людини із стратегій розвитку на можливість виживання; обмеження для професійного розвитку; регіональні дисбаланси робочої сили внаслідок внутрішнього переміщення населення; руйнування соціально-трудових відносин, недовіра соціального діалогу; зростання соціальної нерівності, зростання бідності серед працюючих.

Загрози національній безпеці у трудовій сфері за кількістю, проявом та наслідками вимагають термінової зміни державної політики з цих питань. Це потребує оцінки системи управління соціально-трудовою сферою та причин, які обумовили її занепад.

На Рис. 1 систематизовано і представлено причини неспроможності державного управління долати загрози національній безпеці у соціально-трудовій сфері за роки незалежності України, за мирних та воєнних часів. Зазначені причини згруповано за двома змістовними групами. В першій групі причин акцентується увага на правових провалах, ямах, перешкодах, пастках, які посилюють дію загроз національній безпеці у трудовій сфері. Виключення із законодавства про національну безпеку соціальної, економічної,

екологічної, інформаційної сфер потягнуло за собою їх відсутність і у Стратегії економічної безпеки, і у національній системі стійкості, і у міграційному законодавстві. Це обумовило перешкоди для виконання ратифікованих Україною міжнародних норм. Показовим прикладом стала неспроможність держави за роки незалежності прийняти Трудовий кодекс України. Протягом останніх років в експертизі проектів Київський національний економічний університет імені Вадима Гетмана разом з Інститутом економіки промисловості НАН України відстоювали якість цього документу. У 2020, 2022 та у 2024 роках вони виступили експертами за проектами Законів України «Про працю», а потім Трудового кодексу. У 2020 та 2022 роках законопроекти відхилили, а у 2024 році стоїть питання чи врахує Мінекономіки України наші пропозиції, бо вони стосуються саме підвищення якості державного управління трудовою сферою.

Друга група причин неспроможності державного управління долати загрози національній безпеці у соціально-трудої сфері на Рис. 1 полягає у неупорядкованості, незбалансованості, невмотивованості органів державного управління долати загрози соціально-трудої розвитку. Ці узагальнення в подальших наукових дослідженнях потребують більш поглибленого аналізу чинників неефективності державного управління трудовою сферою та конструктивних рішень з їх попередження та подолання.

Що ж нам робити? Як подолати ці загрози під час війни та повоєнного відновлення?

Термін закінчення війни не визначений. Її наслідки посилюються, а нам треба вистояти, адаптуватись, зміцнити та відновитись. Вже зараз необхідно виявити здатність до функціонування в екстремальних умовах та спроможність до розвитку.

Відділення економіки Національної Академії наук України активно підхопило ідею національної стійкості. Представники наукових шкіл України розпочали опрацьовувати цю тематику. Для України — це новий і науковий, і управлінський напрям досліджень і діяльності. Його актуальність і реалізація значно зросли в умовах війни. Але трудова сфера за правовими регламентаціями України виключена з системи національної безпеки і не включена до системи забезпечення національної системи стійкості. А в міжнародній практиці широко використовується феномен стійкості трудової сфери, ринку праці, працівника. Навіть є міжнародні оцінки та порівняння. Тільки без України.

ПРИЧИНИ НЕСПРОМОЖНОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ДОЛАТИ ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ У СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІЙ СФЕРІ

НЕДОЛІКИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ЩО ПОСИЛЮЮТЬ ДІЮ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ У ТРУДОВІЙ СФЕРІ

Виключення із законодавства про національну безпеку у 2018 р. загроз соціально-гуманітарної та економічної спрямованості

Відсутність у Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року положень з трудових ресурсів економічної безпеки

Невключеність соціально-трудової сфери до сфер забезпечення національної системи стійкості

Незорієнтованість управління на стійкість ринку праці, трудової сфери, соціально-трудових відносин, резильєнтність робочої сили

Неспроможність за роки незалежності прийняти Трудовий кодекс України

Невизначеність у міграційному законодавстві України правових норм повернення мігрантів

Незбалансованість національних трудових стандартів із європейськими

Нератифікованість Україною значної кількості Конвенцій і рекомендацій МОП

Невиконання Україною ратифікованих міжнародних норм у сфері праці

ПРИЧИНИ НЕВПОРЯДКОВАНІСТІ, НЕВМОТИВОВАНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ДОЛАТИ ЗАГРОЗИ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОМУ РОЗВИТКУ

Незбалансованість трудового і цифрового розвитку

Орієнтація на ліберальну модель розвитку при ігноруванні людиноцентричної моделі

Відсутність концепцій, стратегій, програм з розвитку трудової сфери та збереження трудового потенціалу на державному та регіональному рівнях

Відсутність спадкоємності при передачі функцій управління трудовою сферою від Мінсоцполітики до Мінекономіки у 2019 р.

Відсутність в оцінці діяльності державних органів влади показників ефективності роботи у трудовій сфері

Слабкий професійно-кваліфікаційний потенціал держслужбовців з питань праці

Ігнорування органами влади партнерства і взаємодії з громадськими об'єднаннями профспілок і роботодавців

Невиконання правових обов'язків держави під гаслом дерадянзації

Рис. 1. Причини неспроможності державного управління долати загрози національній безпеці у соціально-трудої сфері за роки незалежності України, за мирних та воєнних часів.

На Рис. 2 представлено і зарубіжні визначення понять, і наші щодо стійкості працівника, ринку праці, трудових відносин та соціально-трудової сфери. Але це — стадія становлення. Її розвиток потребує значних зусиль з боку науки та управлінців, результатів та їх впровадження.

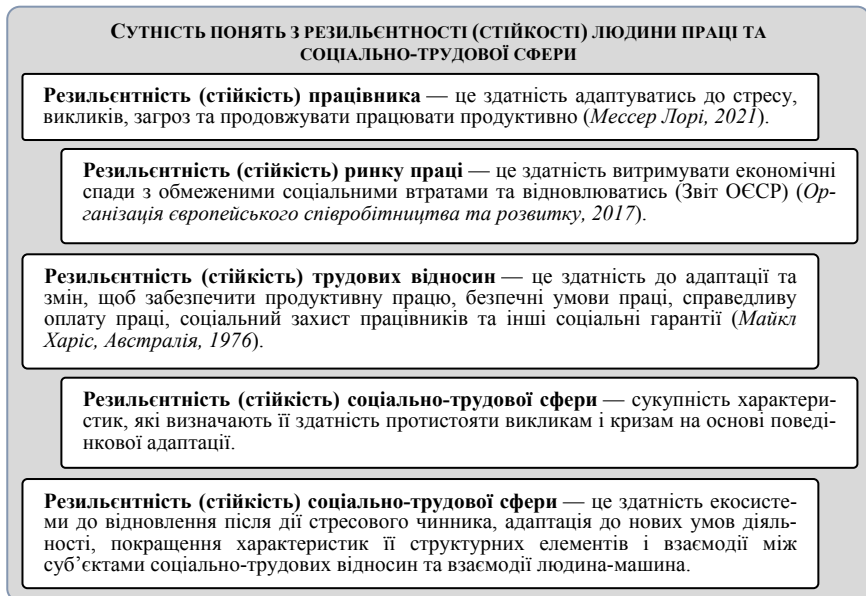

Рис. 2. Визначення понять щодо стійкості працівника, ринку праці, трудових відносин та соціально-трудової сфери [5].

З категоріальним та понятійним апаратом стійкості відносно сфери праці необхідно більш ґрунтовно розбиратися. А от механізми та інструменти подолання загроз національній безпеці у трудовій сфері на засадах стійкості повинні мати правову основу та реалізовуватись. 10 листопада 2023 року Розпорядженням КМУ №1025-р затверджено План заходів [14] з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості [15]. В першому завданні серед заходів передбачається «розроблення та подання на розгляд КМУ Законопроекту щодо основ національної стійкості України» у 2024 р. Серед відповідальних виконавців є НАН України. Але будь-які пропозиції, рекомендації та зауваження до проекту Закону України «Про основи національної стійкості» фахівці мають можливість подати на стадії його формування або на стадії його громадського обговорення. Доцільно

рекомендувати цю актуальну тематику аспірантам та докторантам. Вона нова, інноваційна і гостро затребувана у воєнний час та при повоєнному відновленні.

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ ЗАГРОЗ У ТРУДОВІЙ СФЕРІ НА ЗАСАДАХ СТІЙКОСТІ (РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ)
Формування правових та інституційних засад забезпечення національної системи стійкості в соціальній, економічній, трудовій, промисловій, інформаційній, цифровій сферах
Визначення в трудовому законодавстві України чітких механізмів регулювання і стимулювання зайнятості в екстремальних умовах
Забезпечення резильєнтності ринку праці за рахунок подолання дефіциту робочої сили (повернення зовнішніх мігрантів, залучення іноземних трудових мігрантів, стримування зовнішньої міграції людського капіталу, впровадження цифрових технологій тощо)
Забезпечення людиноцентричної модернізації ринку праці, прискорення євроінтеграційного шляху України, подолання вимушеного обмеження трудових прав і гарантій працівника, обумовлене воєнним станом
Подолання протистояння інтересів роботодавців і найманих працівників
Забезпечення збалансованості потреб підготовки висококваліфікованих фахівців в системі професійної та вищої освіти запитам економіки
Враховання цінностей людського розвитку та орієнтирів гідної праці при набутті потенціалу адаптації та функціонування в екстремальних умовах
Задоволення попиту на зміцнення сектору безпеки та потреб ринку праці на військові кадри
Підвищення продуктивності праці через використання технологій 5.0 на нових виробництвах
Реабілітація військових та цивільних осіб, які зазнали травмування, та повернення їх на ринок праці
Підвищення якості державного та корпоративного управління за рахунок використання цифрових технологій в управлінні на засадах ESG
Заохочення громадських об'єднань і профспілок на досягнення резильєнтності робочої сили, ринку праці, соціально-трудова відносин і соціально-трудова сфери
Забезпечення високої професійної мобільності працівників в умовах шоків впливів на ринок праці, набуття навичок швидкого переходу у споріднені професії

Рис. 3 Стратегічні напрями з подолання загроз у трудовій сфері з врахуванням потреб стійкості (резильєнтності).

Вкрай необхідно обґрунтувати управлінські рішення як розв'язати проблему. Це — намітити шляхи подолання загроз у трудовій сфері на засадах стійкості. На Рис. 3 запропоновані стратегічні напрями з подолання загроз у трудовій сфері з врахуванням потреб стійкості.

Але щоб ці стратегічні напрями стали практичними діями, вони повинні знайти місце або у Плані дії з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості, або у Плані відновлення України. Реалізація запропонованих стратегічних напрямів також можлива і через оновлення Стратегії економічної безпеки, і Стратегії людського розвитку, і трудове законодавство, а також через представлення цієї наукової позиції в публікаціях.

Подолання загроз національній безпеці у трудовій сфері на засадах стійкості стане головним важелем виходу України із руйнівного стану та запорукою успішного повоєнного відновлення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Колот А.М., Герасименко О.О. Некономічні детермінанти соціально-трудоного розвитку — XXI // *Соціально-трудоі відносини: теорія та практика*: зб. наук. пр. — Київ : КНЕУ, 2023. — № 13, ч. 1. — С. 14–28. — Режим доступу: <https://ir.kneu.edu.ua/items/04f3d24e-1474-4c41-943a-9d59b27a66e3> (дата звернення: 10.04.2024).
2. Колот А.М. Екосистемність як імператив стійкого людиновимірного розвитку: препринт / А.М. Колот. — К.: КНЕУ, 2024. — 52 с.
3. Антонюк В.П., Залознова Ю.С. Людський капітал регіонів України: проблеми відтворення в умовах гібридної та повномасштабної війни як загроза для повоєнного відновлення країни / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2023. 175 с. — Режим доступу: <https://iie.org.ua/monografiji/ljudskij-kapital-regioniv-ukraini-problemi-vidtvorennja-v-umovah-gibridnoi-ta-povnomasshtabnoi-vijni-jak-zagroza-dlja-povoiennogo-vidnovlennja-kraini/> (дата звернення: 10.04.2024).
4. Мобільність робочої сили України: тенденції та перспективи : колективна монографія / за наук. ред. д.е.н., проф. Л.Л. Петрової, д.е.н. В.В. Близнюк; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». — К., 2023. — 334 с. — Режим доступу: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/12/Mobilnist-robocnoi-sily-Ukrainy.pdf> (дата звернення: 10.04.2024).
5. Новікова О.Ф., Азьмук Н.А. Цифровізація — чинник посилення резильєнтності соціально-трудоі сфери та повоєнного відновлення України. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-27>
6. Новікова О.Ф., Остафійчук Я.В. Забезпечення збалансованого соціально-трудоного розвитку України: виклики та можливості. *Економі-*

ка промисловості. 2023. № 2 (102). С. 62-77. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2023.02.062>

7. Новікова О.Ф. Стратегічні пріоритети подолання загроз національній безпеці у трудовій сфері на засадах стійкості в умовах повоєнної розбудови / Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Перспективи ренесансу HR-інжинірингу, економіки і бізнесу за умов конвергенції України з ЄС у рамках європейської інтеграції», 16-17 листопада 2023 р. — Хмельницький: ХНУ, 2023. — с. 236-239.

8. Zaloznova Yuliya, Novikova Olga, Azmuk Nadiia. Formation of human capital on the basis of resilience / Economic trends: new opportunities and threats: II International scientific conference (November 25-26, 2022. Le Mans, France). Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. P. 67-72. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26269-2-16>

9. Новікова О.Ф. Загрози соціальній безпеці людини у сфері праці в умовах війни: стан та можливості подолання. *Загрози соціальній безпеці людини в умовах війни: матеріали круглого столу 27-29 вересня 2023 року* / За заг. ред. проф. З.С. Варналія. Київ-Чернівці: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2023. С. 64-66. Режим доступу: <https://econom.knu.ua/wp-content/uploads/2023/10/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D1%82%D0%B5%D0%B7.pdf> (дата звернення: 10.04.2024).

10. Новікова О. Ф. Формування соціальної безпеки людини на засадах резильності в умовах гібридної війни. *Соціальна безпека людини в умовах війни: сутність, особливості та шляхи забезпечення*: матеріали круглого столу 28-30 червня 2023 р. / за заг. ред. проф. З.С. Варналія. Київ-Одеса: Знання України. 2023. С. 54-62.

11. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 16.01.1997 р. № 3/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 10. Ст.85.

12. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 351.

13. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Офіційний вісник України*. 2018. № 55. Ст. 1903.

14. План заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості. Затв. розпорядженням КМУ №1025-Р від 10.11.2023. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-z-realizatsii-kontseptsii-zabezpechennia-natsionalnoi-systemy-stiikosti-do-2025-roku-i101123-1025> (дата звернення: 10.04.2024).

15. Про Концепцію забезпечення національної системи стійкості: Указ Президента України від 27.09.2021 р. № 479/2021. *Офіційний вісник Президента України*. 2021. № 24. С. 64. Ст. 1093.